

ROBERT KŁOSOWICZ

PAŃSTWA SAHELU – „STREFA KRYZYSÓW” W AFRYCE SUBSAHARYJSKIEJ

Saul Bernard Cohen w swojej koncepcji geopolitycznej mapy świata obszar Afryki leżącej na południe od Sahary określił terminem *shatterbelt* (strefa kryzysów), czyli mianem regionu o znaczeniu strategicznym i dużych zasobach surowcowych, ulegającego naciskom zewnętrznym¹. Obserwując sytuację polityczną w państwach leżących w pasie Sahelu widać, że twierdzenie to niestety wciąż nie straciło na aktualności.

Państwa Sahelu mają wiele cech wspólnych, które odróżniają je zarówno od Afryki Północnej, jak i od państw Afryki na południe od tego obszaru. Zaliczają się do nich: Mauretania, Mali, Niger, Czad i Sudan. Pas Sahelu przebiega także przez terytorium Burkina Faso, Senegal i Erytrei, jednak zwykle nie są one wymieniane wśród państw tego regionu. Senegal i Burkina Faso są zaliczane do obszaru Afryki Zachodniej, a Erytrea – do Rogu Afryki

Dr hab. Robert Kłosowicz, prof. UJ, historyk stosunków międzynarodowych, afrykanista, Katedra Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej, Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Jagielloński.

¹ S.B. Cohen, *Geopolitics. The Geography of International Relations*, London 2015, s. 44, 49, 77, 417.

(Afryka Wschodnia). Geograficznie półpustynny obszar Sahelu charakteryzuje się klimatem półsuchym, gdzie przez 10 miesięcy panuje pora sucha, a roczna suma opadów nie przekracza 300 mm. Od wieków obszar ten jest nękany cyklicznymi okresami suszy i następujących po niej klęskami głodu. Tylko w ciągu ostatnich dziesięciu lat region ten nawiedziły trzy większe klęski suszy, które zagroziły głodem kilku milionom mieszkańców². Państwa pasa Sahelu są silnie zróżnicowane pod względem etnicznym i kulturowym, a wśród ludności je zamieszkującej dominują wyznawcy islamu.

Warunki geograficzne, fizjografia i kształt granic często podnoszą lub obniżają wartość terytorium państwa i mają wpływ na jego rozwój i bezpieczeństwo. W tym kontekście część badaczy używa w ostatnim czasie terminu „geografia bezpieczeństwa” (*geography of security*)³. Na ten aspekt w kontekście dysfunkcyjności państw zwracają także uwagę badacze tej problematyki, ekonomiści i naukowcy zajmujący się studiami nad rozwojem, jak Jeffrey D. Sachs, Paul Collier czy Jared Diamond⁴. Geografia bezpieczeństwa zajmuje się badaniem przestrzeni geograficznej (środowiska przyrodniczego i antropogenicznego) pod kątem szans i zagrożeń danego państwa w zależności od rozwoju sytuacji po-

² G. Levenson Keohane, S. Madsbjerg, *The Innovative Finance Revolution*, „Foreign Affairs”, 2016, July/August, s. 164.

³ C. Philo, *Security of geography/geography of security*, Boundary Crossings Essay, „Transactions of the Institute of British Geographers”, 2012, January, Vol. 37, s. 1-7; Z. Lach, A. Łaszczuk, *Geografia bezpieczeństwa*, Warszawa 2004; S. Chazbijewicz, *Geografia bezpieczeństwa* [w:] A. Żukowski, M. Hartliński, W.T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyn 2015, s. 39.

⁴ J.D. Sachs, *The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time*, New York 2005, s. 57-58; P. Collier, *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*, Oxford 2008, s. 53-63; J. Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed ?*, New York 2005, brak numeru strony.

litycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej, ekologicznej i militarnej, a także w jego bezpośrednim i dalszym otoczeniu. Najczęściej wymieniane są trzy kategorie geograficznej przestrzeni: przyrodnicza, społeczno-gospodarcza i kulturowa. „W ramach przestrzeni przyrodniczej wyróżnia się następujące podkategorie: podłoże geologiczne, warunki klimatyczne, stosunki wodne, ukształtowanie powierzchni, warunki glebowe, szatę roślinną i świat zwierząt. W kategorii przestrzeni społeczno-gospodarczej podkategoriami są: struktura przestrzenna rolnictwa, struktura przestrzenna przemysłu, sieć komunikacyjna (transport, łączność), sieć usług i administracji, rozmieszczenie ludności i zróżnicowanie struktur demograficznych, sieć osadnicza (wiejska i miejska), zasoby kapitałowe i finansowe. W przestrzeni kulturowej wyróżnia się zwykle zasoby kultury duchowej i materialnej, poziom wykształcenia ludności oraz jej świadomość polityczną i społeczną”⁵. Stosując przytoczoną powyżej definicję w kategoriach przestrzeni geograficznej, można przykładowo rozpatrywać większość państw znajdujących się w pasie Sahelu. Obszar ten stanowią pustynie i półpustynie, które w 80% pokrywają obszar Mauretanii i Nigru, w 75% Mali oraz w 50% Czadu i Sudanu⁶. Państwa te charakteryzują się dużą powierzchnią i małą gęstością zaludnienia, należą też do jednych z najuboższych, słabo rozwiniętych i najbardziej dysfunkcyjnych na świecie.

⁵ S. Chazbijewicz, *Geografia bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 40.

⁶ W niektórych opracowaniach dotyczących Sahelu jako jego część występuje także Erytrea.

Tabela 1. Państwa Sahelu (liczby w nawiasach oznaczają miejsce danego państwa w rankingu światowym)

Państwo	Powierzchnia	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia	Obszar pustynny	HDI 2015	FSI 2017
Mauretania	1 030 700 (28)	4 068 000	3,2	80%	157	28
Mali	1 240 192 (23)	17 600 000	10,7	75%	175	31
Niger	1 267 000 (21)	19 899 000	12,1	80%	187	20
Czad	1 284 000 (20)	14 037 000	7,5	50%	186	8
Sudan	1 886 068 (15)	40 235 000	16,4	50%	165	5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The World Factbook CIA*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015), *Human Development Index 2015* i *Fragile States Index 2017*.

Jak wynika z tabeli powyżej (tabela 1) wszystkie państwa Sahelu należą do trzydziestu największych powierzchniowo państw świata oraz znajdują na samym dole indeksu HDI 2015 dotyczącego ubóstwa, niedorozwoju społecznego i gospodarczego. Niger zajmuje ostatnią pozycję na liście HDI 2015, a wraz z Czadem i Mali plasuje się w dziesiątce najuboższych państw świata. Państwa te znajdują się także w czołówce rankingu dysfunkcyjności. Dotyczy to także miejsca państw Sahelu w najnowszych indeksach FSI, *Global Peace Index* (GPI), *Corruption Perceptions Index* (CPI) i *Ibrahim Index of African Governance* (IIAG). Również w zestawieniach mierzących poziom korupcji lub podatność na wybuch przemocy i zagrożenia dla pokoju omawiane państwa wypadają słabo (tabela 2).

Państwa Sahelu są również jednymi z najślabiej zaludnionych obszarów, dla których średnia gęstość zaludnienia to 10 osób na km² (średnia dla świata wynosi 47 osób na km²). Duże terytorialnie państwa o małej gęstości zaludnienia są trudne do administrowania i obrony, gdyż zapewnienie bezpieczeństwa, zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego, jest w tych warunkach wyzwaniem i państwa takie są zagrożone rozpadem lub podziałem (co stało się np. udziałem Sudanu w 2011 czy Mali w 2012 roku⁷).

Tabela 2. Państwa Sahelu w zestawieniu indeksów *Fragile States Index*, *Global Peace Index*, *Corruption Perceptions Index* i *Ibrahim Index of African Governance*

Fund for Peace Fragile States Index 2017 (FSI)	Vision of Humanity Global Peace Index 2017 (GPI)	Transparency International Corruption Perceptions Index 2016 (CPI)	Mo Ibrahim Foundation Ibrahim Index of African Governance 2016 (IIAG)
5. Sudan	126. Niger	170. Sudan	51. Sudan
8. Czad	135. Czad	159. Czad	49. Czad
20. Niger	137. Mali	142. Mauretania	41. Mauretania
28. Mauretania	140. Mauretania	116. Mali	33. Niger
31. Mali	155. Sudan	101. Niger	30. Mali

Źródło: Opracowanie własne według indeksów FSI, GPI, CPI i IIAG⁸.

⁷ Mali utrzymało integralność terytorialną tylko w wyniku interwencji zewnętrznej w 2013 roku (operacja „Serwal”).

⁸ *The Fragile States Index 2017*, <http://fsi.fundforpeace.org/> (dostęp z: 2017-09-30); *Global Peace Index 2017*, <http://visionofhumanity.org/indexes/global-peace-index/> (dostęp z: 2017-09-30); *Mo Ibrahim Index of African Governance*, <http://mo.ibrahim.foundation/iiag/data-portal/> (dostęp z: 2016-09-17); *Corruption Perceptions Index 2016*, http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table (dostęp z: 2017-02-06).

Drugim ważnym elementem państwa, który wpływa na funkcjonowanie, oprócz wielkości, jest kształt jego terytorium. Państwa o kształcie regularnym mają przewagę nad tymi, których kształt jest nieregularny⁹. Wpływ na to ma ograniczenie dostępności do centrum decyzyjnego, a co za tym idzie – zwiększa się możliwość powstania ruchów separatystycznych, szczególnie gdy dotyczy to państwa wieloetnicznego. Przykładem na to, iż nieregularny kształt może mieć negatywny wpływ na funkcjonowanie państwa, jest Mali, które po rebelii Tuaregów w 2012 roku praktycznie uległo podziałowi i tylko zewnętrzna interwencja utrzymała jego jedność. Należy zaznaczyć, że w państwach Sahelu, tak jak w większości państw w Afryki, granice są geometryczne (przebiegające niezależnie od rzeźby terenu). Granice takie posiada w Afryce około 40% państw, co jest konsekwencją sztucznego podziału tego kontynentu wprowadzonego decyzjami mocarstw kolonialnych w XIX w¹⁰.

Jednym z zagadnień o pierwszoplanowym znaczeniu dla państwa jest dostęp do morza. Nie może zatem dziwić fakt, że brak dostępu do akwenów morskich jest uznawany przez wielu badaczy za czynnik mający wpływ na dysfunkcyjność państw w wymiarze ich słabości gospodarczej i politycznej. Większość państw Sahelu nie ma dostępu do morza (Czad, Mali i Niger).

⁹ S. Otok, *Geografia polityczna*, Warszawa 2006, s. 76.

¹⁰ A. Żukowski, *Pogranicza w Afryce Subsaharyjskiej. Regiony współpracy czy konfliktów?* [w:] *Przestrzeń i granice we współczesnej Afryce*, „Forum Politologiczne”, 2010, t. 10, s. 225-226.

Tabela 3. Państwa Sahelu nieposiadające dostępu do morza

Państwo	Powierzchnia	Populacja	HDI 2015 ¹¹
Czad	1,28 mln km ²	14,0 mln	186
Mali	1,2 mln km ²	17,6 mln	175
Niger	1,26 mln km ²	19,8 mln	187

Źródło: Opracowanie własne¹².

W angielskojęzycznej literaturze przedmiotu wyróżnia się termin *landlocked countries*, który często w Polsce tłumaczony jest jako „państwa śródlądowe”, jednak nie jest to tłumaczenie do końca tożsame. Pojęcie *landlocked countries* stosuje się bowiem do śródlądowych państw, które, co oczywiste, nie tylko nie posiadają dostępu do żadnego akwenu morskiego, ale także mają ograniczoną (nieliczną) liczbę przejść granicznych oraz bardzo słabą infrastrukturę komunikacyjną (słaba sieć dróg, brak linii kolejowych, niedorozwój transportu lotniczego)¹³. Wydaje się, że bardziej właściwe byłoby określanie tego typu państw jako „słabe państwa śródlądowe” bądź „państwa śródlądowe zamknięte”. W tej sytuacji nie powinien dziwić fakt, iż słabe państwa śródlądowe w Afryce Subsaharyjskiej dotknięte są zjawiskiem dysfunkcyjności i stają się obiektem ekonomicznych oraz wojskowych nacisków ze strony sąsiadów, co może skutkować ograniczeniem, a nawet zagrożeniem ich suwerenności. W tym wypadku zasadne jest wspieranie dzia-

¹¹ *Human Development Index 2015*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (dostęp z: 2017-06-05).

¹² L. MacKellar, A. Wörgötter, J. Würz, *Economic Development Problems of Landlocked Countries*, Wien Institute for Advanced Studies, January, 2000, s. 12; *Human Development Index 2015*, s. 214, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf (dostęp z: 2016-12-21).

¹³ *The problem of landlocked countries*, The Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade (GFP), <http://www.gfptt.org/node/44> (dostęp z: 2016-01-15).

łań na rzecz zawiązywania federacji regionalnych, by państwa śródlądowe uzyskały możliwość dostępu do morza¹⁴.

Według poglądów wielu znanych ekonomistów i badaczy problematyki rozwojowej, „śródlądowe państwa zamknięte” mają mniejszą szansę na rozwój gospodarczy¹⁵. Oczywiście można przywołać przykłady takich państw afrykańskich, które odniosły sukces gospodarczy, jak Botswana (która przez długi czas była w czołówce najszybciej rozwijających się gospodarczo państw świata). Z drugiej strony są także liczne przykłady na to, że nawet bardzo długa linia brzegowa nie decyduje o sukcesie gospodarczym (np. Sudan czy Erytrea). Bardzo wiele w takim wypadku zależy od państw, przez których terytorium transportowane są towary z portów. Dlatego państwa śródlądowe już w latach pięćdziesiątych XX wieku podjęły starania o dopuszczenie ich do eksploatacji zasobów morskich. Na I Konferencji Praw Morza zwołanej przez ONZ w Genewie w 1958 roku opracowano konwencję w sprawie morza otwartego. Kolejną konwencją była *Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza* sporządzona w Montego Bay w grudniu 1982 roku, której intencją było to, że „(...) przyczyni się do ustanowienia słusznego i sprawiedliwego międzynarodowego ładu gospodarczego, uwzględniającego interesy i potrzeby całej ludzkości, a zwłaszcza szczególne interesy i potrzeby krajów rozwijających się zarówno nadbrzeżnych, jak i śródlądowych (...)”¹⁶. Konwencja przewiduje, że państwom śródlądowym przysługuje prawo dostępu do morza i w tym celu będą mogły korzystać z wolności tranzytu, z wykorzystaniem wszelkich środków transportu. W praktyce jednak dostęp do morza państw śródlądowych jest

¹⁴ S.B. Cohen, *Geopolitics. The Geography...*, op. cit., s. 432–433.

¹⁵ P. Collier, *The Bottom Billion...*, op. cit., s. 53-63; J.D. Sachs, *The End of Poverty...*, op. cit., s. 57-58.

¹⁶ *Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza*, http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/2002/59/543.pdf#zoom=90 (dostęp z: 2015-01-08).

uzależniony od relacji politycznych między państwami śródlądowymi a nadbrzeżnymi w regionie oraz od stanu łączącej je infrastruktury drogowej. Państwa posiadające dostęp do morza wykorzystują sytuację do nacisków politycznych i gospodarczych na słabe śródlądowe państwa zamknięte. Przykładem z ostatnich lat może być Algieria, która w styczniu 2013 roku zamknęła granicę z Mali i Nigrem pod pretekstem zagrożenia terrorystycznego. Natychmiastowym widocznym skutkiem było zablokowanie setek ciężarówek należących do firm transportowych z państw Afryki Subsaharyjskiej, stanowiących konkurencję dla rodzimych firm algierskich, które w przeszłości dominowały w handlu z państwami na południe od Sahary¹⁷.

Według ekonomistów Banku Światowego koszty transportu w „zamkniętych państwach śródlądowych” wynoszą o 50% więcej niż w państwach posiadających dostęp do morza, co przekłada się na o 60% niższy wolumen handlu. W wyniku marginalizacji ekonomicznej zamkniętych państw śródlądowych Afryki Subsaharyjskiej w światowym handlu ich udział w eksporcie w ramach krajów rozwijających się spadł z 2,4% w 1990 roku do zaledwie 2% w 2000 roku¹⁸.

Wpływ na dysfunkcyjność państw mają także kwestie ekologiczne. Jak pokazuje historia, wiele tajemniczych porzuceń starożytnych miast i nagłych upadków państw zostało wywołane przez problemy ekologiczne. Ludzie, eksploatując nierzadko w sposób rabunkowy zasoby naturalne, niszczyli środowisko, w którym żyli i od którego zależała ich egzystencja. Potwierdziły to odkrycia dokonane w ostatnich dziesięcioleciach przez archeologów, klimatologów, historyków i paleontologów. Jak zauważa Jared

¹⁷ J. Keenan, *Border trouble. Algeria's border closure impedes the Sahel's development while promoting trafficking and radicalisation*, „New African”, March 2017, No. 570, s. 39.

¹⁸ *The problem of landlocked countries*, op. cit.

Diamond, zajmujący się wpływem środowiska naturalnego na upadek państw, człowiek, nie licząc się z ekologią, popełnia niezamierzone „ekologiczne samobójstwo” (*ecocide*). Diamond wyszczególnił kilka czynników, które spowodowały, że w przeszłości społeczeństwa uległy rozpadowi w wyniku zniszczenia środowiska naturalnego: wycinanie lasów i niszczenie środowiska naturalnego, degradacja gleby (erozja, zasolenie, wyjałowienie), nieumiejętne gospodarowanie zasobami wodnymi, wytrzebienie zwierzyny, wyeksploatowanie łowisk, sprowadzanie obcych gatunków zwierząt i roślin, które mają negatywny wpływ na rodzimą faunę i florę, przeludnienie. Wzrost populacji wymuszał zintensyfikowanie produkcji rolnej, np. poprzez nawadnianie, wielokrotne zbiory czy zakładanie tarasów rolnych. W rezultacie intensywna ingerencja człowieka prowadziła do uszkodzenia środowiska, powodując jego degradację i w efekcie końcowym jego opuszczenie. Konsekwencje degradacji środowiska dla społeczeństw mogą przybrać dramatyczne skutki, prowadzące do niedoborów żywności, a w skrajnych przypadkach głodu, upadku autorytetu władzy, wojny domowej, a w końcu do rozpadu społeczeństwa i chaosu. Ostatecznie liczba ludności ulega zmniejszeniu przez głód, wojny i choroby, a społeczeństwo traci poczucie wspólnoty politycznej, gospodarczej i kulturowej. Tak osłabione społeczeństwa narażone są na ingerencję zewnętrzną, której nie są w stanie się przeciwstawić¹⁹.

W wyniku zmian klimatycznych (rzadsze opady deszczu) oraz działalności człowieka (wycinanie lasów, złe gospodarowanie wodą) w ostatnich latach widoczny jest znaczny ubytek pastwisk w regionie Sahelu²⁰. Sytuacja ta powoduje konflikty między rol-

¹⁹ J. Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail...*, op. cit., s. 16-17.

²⁰ P.N. de Leeuw, R. Reid, *Impact of human activities and livestock on the African environment: an attempt to partition the pressure*, FAO, <http://www.fao.org/wairdocs/ilri/x5462e/x5462e06.htm> (dostęp z: 2016-01-16).

nikami i hodowcami bydła i była jedną z przesłanek konfliktu w prowincji Sudanu – Darfurze²¹. W większości państw nie dochodzi do otwartego konfliktu zbrojnego, jednak tego typu konflikty niskiej intensywności w ostatnich latach miały miejsce w Nigerze i Senegalu²². W większości były to incydenty, w których śmierć poniosło od kilku do kilkunastu osób²³. Badacze zajmujący się tą problematyką zwracają uwagę na szereg długofalowych czynników, które składają się na istnienie tego typu konfliktów²⁴: trwające od 50 lat stopniowe przemieszczanie się ludności pasterskiej na obszary rolnicze, szczególnie jest to widoczne w pasie Sahelu, gdzie ludność z północy przemieszcza się na południe; wzrastająca dostępność broni lekkiej, jaka ma miejsce od końca lat osiemdziesiątych XX wieku, co prowadzi do coraz częstszych starć z jej użyciem; gwałtowny wzrost populacji; zmiany klimatyczne powodujące, że kurczą się areale pastwisk i dostęp do wody pitnej na skutek poszerzania się pasa Sahelu; napływ uchodźców związany z konfliktami wewnętrznymi, uchodźcy stają się konkurentami do zasobów wodnych, leśnych i pastwisk; przemieszczanie się pasterzy z bydłem przez pola uprawne rolników, co powoduje ich niszczenie; stosowanie nowych technologii i ingerencja człowieka w środowisko: prace irygacyjne, stosowanie upraw

²¹ W. Lizak, *Problemy bezpieczeństwa Afryki* [w:] R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008, s. 447.

²² D. Seddon, J. Sumberg, *Conflict between Farmers and Herders in Africa. Analysis*, Department for International Development, <http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/R6618a.pdf> (dostęp z: 2016-01-16); K. Makoye, *Tanzania Struggles to End Clashes Between Farmers and Herders*, Inter Press Service, 16.01.2014, <http://www.ipsnews.net/2014/01/tanzania-finds-hard-stop-farmers-herders-fighting-resources/> (dostęp z: 2016-01-16).

²³ M. Siollum, *Cattle rustling, the new conflict*, „New African”, June 2016, No. 562, s. 8.

²⁴ D. Seddon, J. Sumberg, *Conflict between Farmers and Herders in Africa...*, op. cit.

pochłaniających duże ilości wody; inwestycje ingerujące w tradycyjny sposób życia mieszkańców, np. przez budowę zapór wodnych czy zakładanie wielkich plantacji. Złe gospodarowanie zasobami wodnymi może mieć w przyszłości katastrofalne znaczenie dla ludności państw Sahelu. Przykładem może być jezioro Czad, które obecnie skurczyło się do 10% swoich rozmiarów z 1963 roku (powierzchnia jeziora wówczas wynosiła 25 tys. km², a w roku 2013 – 2,5 tys. km²)²⁵. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest realizacja na wielką skalę projektów irygacyjnych w państwach regionu: Czadzie, Kamerunie, Nigrze i Nigerii, które spowodowały, że wodę ze strumieni zasilających jezioro skierowano na zwiększone zapotrzebowanie w rolnictwie. Ma to bezpośredni związek nie tylko ze wzrostem populacji, lecz także ze zwiększeniem upraw ryżu i bawełny, które wymagają dużej ilości wody. Region jeziora Czad jest jednym z najbiedniejszych regionów świata, a źródłem utrzymania ludności jest głównie rolnictwo. Jezioro, podzielone między wspomniane wcześniej cztery państwa, ma ogromne znaczenie ekonomiczne jako rezerwar wody dla 20 mln ludzi²⁶. W ostatnich latach kryzys ten zwiększali uchodźcy z ogarniętej konfliktem wewnętrznym Republiki Środkowoafrykańskiej i uciekający przed terrorem Boko Haram mieszkańcy północnej części Nigerii²⁷. Liczbę uchodźców w rejonie jeziora Czad na początku 2017 r. szacowano na 2,8 mln²⁸.

²⁵ M. Sow, *Figure of the week: The shrinking Lake Chad* [w:] *Africa in Focus*, Brookings Institution, 9.02.2017, <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2017/02/09/figure-of-the-week-the-shrinking-lake-chad/> (dostęp z: 2017-03-20).

²⁶ *Lake Chad: almost gone*, UNEP, <http://www.unep.org/dewa/vitalwater/article116.html> (dostęp z: 2016-01-15).

²⁷ *2015 UNHCR country operations profile – Chad*, <http://www.unhcr.org/pages/49e45c226.html> (dostęp z: 2016-01-15).

²⁸ M. Sow, *Figure of the week: The shrinking Lake Chad*, op. cit.

Ogromne znaczenie ma także sąsiedztwo, w jakim znajdują się państwa, w literaturze przedmiotu to zjawisko jest określane jako geografia niestabilności, nazywana też czasem „klątwą złego sąsiedztwa”. Ma ona poważne znaczenie dla kondycji politycznej, społecznej i gospodarczej państw Afryki Subsaharyjskiej. Analizując indeksy państw dysfunkcyjnych, widać wyraźnie, że można wyodrębnić kilka regionów charakteryzujących się wysoką destabilizacją polityczną, wśród nich znajduje się region Sahelu. Do niedawna najwyżej notowane pod względem stabilności państwa Mali, które uważane było w latach 1991–2011 za przykład sukcesu i stawiane za wzór demokracji na kontynencie Afryki Subsaharyjskiej, w wyniku przeniknięcia z Libii na jego terytorium najemników z rozbitej armii Kaddafiego stało się w 2012 roku areną poważnego konfliktu wewnętrznego. W konsekwencji rebelii Tuaregów w kilka miesięcy doszło do zajęcia przez rebeliantów połowy terytorium państwa. Kilka miesięcy później kontrolę nad tym obszarem przejęli fundamentaliści. Tylko dzięki zewnętrznej interwencji wojskowej Francji i państw ECOWAS udało się odzyskać utracone na rzecz rebelii terytoria. W związku z wydarzeniami w Mali i w konsekwencji rozprzestrzeniania się fundamentalistów islamskich na obszarze Sahelu, prezydent Francji François Hollande ogłosił w sierpniu 2014 roku rozpoczęcie operacji wojskowej pod kryptonimem „Barkhane”. Na terytorium pięciu państw: Burkina Faso, Czadu, Mali, Mauretanii i Nigru, władze Francji zdecydowały się rozmieścić siły interwencyjne w liczbie 3 tys. żołnierzy. Głównym zadaniem operacji wojskowej było wsparcie miejscowych władz w zwalczaniu oddziałów fundamentalistów islamskich powiązanych z Al-Kaidą, gdyż jak pokazuje niedawna sytuacja w Mali, bardzo łatwo mogą oni operować na obszarze Sahelu, wykorzystując słabość państw i rozległe, słabo zaludnione terytorium. Terroryci wykorzystują dysfunkcyjność państw tego obszaru, które są zbyt słabe, by skutecznie kontrolować własne terytorium

i granice. Ponadto są ze sobą skonfliktowane i trudno im nawiązać współpracę. Dodatkowo sprawę komplikuje pogrążona w chaosie wojny domowej Libia, której terytorium bojówki islamskie traktują jak bazę wypadową.

Pas Sahelu jest także tym regionem Afryki Subsaharyjskiej, w którym organizacje terrorystyczne w ostatnich latach rozbudowały struktury i podjęły działania na szerszą skalę – Mauretania, Mali, Niger i Czad²⁹. W 2005 roku Kongres USA zatwierdził 500 mln dolarów na okres pięciu lat (100 mln rocznie) na Transsaharyjską Inicjatywę Antyterrorystyczną (*Trans-Sahara Counterterrorism Initiative*), w celu wsparcia krajów zaangażowanych w zwalczanie terroryzmu sponsorowanego przez Al-Kaidę, która zorganizowała swą siatkę terrorystyczną w takich krajach, jak Algieria, Czad, Mauretania, Maroko, Nigeria, Niger czy Senegal. Program zakładał również zwalczanie handlu bronią, narkotykami, a także szkolenie lokalnych sił specjalnych. W dużej mierze był oparty na dawnej Inicjatywie Pansahelskiej (*Pan Sahel Initiative*) zakończonej w grudniu 2004 roku³⁰. W tym okresie Pentagon rozpoczął tworzenie na obszarze Afryki Placówek Współdziałania na Rzecz Bezpieczeństwa (*Cooperative Security Locations*) oraz Wysuniętych Placówek Operacyjnych (*Forward Operating Sites*)³¹. Placówki te, wraz z bazą wojskową w Camp Lemonnier w Dżibuti, stały się obecnie podstawowymi lokalizacjami Dowództwa Afrykańskiego (US Africa Command – AFRICOM) na terytorium

²⁹ Mali, Mauretania i Niger w podziale regionalnym Afryki według ONZ leżą w Afryce Zachodniej. Autor na użytek tego rozdziału rozpatruje je jednak jako obszar przynależny do Sahelu ze względu na specyfikę geograficzną, etniczną, kulturową i religijną.

³⁰ *Trans-Sahara Counterterrorism Initiative (TSCTI)*, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/tscti.htm> (dostęp z: 2010-12-19).

³¹ *U.S. European Command Statement Following President Bush's Remarks Addressing Global Posture*, United States European Command, 16.08.2004, <http://www.eucom.mil/english/FullStory.asp?art=282> (dostęp z: 2010-10-20).

kontynentu afrykańskiego³². Także opublikowana we Francji *Biała księga obrony i bezpieczeństwa Księga Francji* z 2013 roku wymienia państwa Sahelu wśród najbardziej dysfunkcyjnych i słabych, będących źródłem zagrożeń dla środowiska międzynarodowego, gdyż nie są w stanie same podołać ich zwalczaniu. W związku z tym niestabilność, która dotyka jedno państwo, może szybko rozprzestrzenić się na państwa sąsiednie, zatem problem dysfunkcyjności państw staje się wyzwaniem dla wspólnoty międzynarodowej, która powinna z wyprzedzeniem reagować na zagrożenia wynikające ze słabości państwa³³. Warto jednak także w tym miejscu przytoczyć niektóre głosy badaczy tej problematyki wskazujące na fakt, że plaga terroryzmu w państwach Sahelu jest też częściowo pokłosiem błędów w działaniach państw Zachodu w tym regionie. Jeremy Keenan posuwa się wręcz do oskarżania USA, jakoby specjalnie destabilizowały sytuację w niektórych państwach Sahelu, by usprawiedliwić działalność swoich służb specjalnych i wspierać autokratyczne rządy sojuszników³⁴.

Jeśli spojrzeć na rankingi dysfunkcyjności *Failed/Fragile States Index* przygotowywane corocznie przez wspomniany już think tank Fund for Peace (FFP) to sytuacja jest zróżnicowana. W Mauritanii (tabela 4), która najlepszą lokatę w rankingu zajmowała w 2008 roku (47. miejsce) sytuacja od 2011 roku stale się pogarszała i państwo to wspięło się do 26. pozycji w 2015 roku. Od dwóch lat sytuacja się ustabilizowała i państwo to zajmuje 28. miejsce.

³² Dakar w Senegal, Entebbe w Ugandzie, Libreville w Gabonie.

³³ J. Pawełek-Mendez, *Biała księga obrony i bezpieczeństwa Francji 2013: państwo peryferyjnej Europy jednym z biegunów światowego porządku*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, III, 2013, (27), s. 80-81.

³⁴ J. Keenan, *The Dark Sahara. America's War on Terror in Africa*, London 2009, s. 2-4, 167-170.

Mali do momentu wybuchu rebelii było uważane za tak stabilne państwo, że nie uwzględniono go w pierwszym rankingu FSI z 2005 roku, który brał pod uwagę 76 państw zakwalifikowanych jako dysfunkcyjne³⁵. Jako że w kolejnych indeksach FSI brała pod uwagę wszystkie państwa, możemy prześledzić pozycję Mali w perspektywie 12-letniej (za lata 2006–2017). Najlepsze notowania Mali miało w 2007 roku, zajmując w indeksie FSI 90. pozycję, czyli wyżej niż Arabia Saudyjska, Algieria czy Maroko. Do 2012 roku Mali utrzymywało bardzo dobre notowania, aż do wspomnianego powstania Tuaregów, w wyniku którego doszło do wojny domowej i załamania się malijskiej państwowości. Od tego czasu Mali pnie się w kolejnych notowaniach rankingu państw dysfunkcyjnych (tabela 5)³⁶.

Niger (tabela 6) najlepszą pozycję zanotował w 2006 roku. (44. miejsce) od tego czasu piął się już w rankingu dysfunkcyjności, zajmując w nim najwyższą lokatę (15. miejsce) w 2011 roku. Od czterech lat następuje stabilizacja i państwo to plasuje się obecnie na 20. miejscu. Czad (tabela 7) od momentu powstania rankingu zawsze zajmował w nim wysoką pozycję, jednak najgorsze notowania osiągnął w latach 2010–2011, kiedy plasował się na miejscu drugim. Sudan (tabela 8) w latach 2006–2007 został uznany przez FFP za najbardziej dysfunkcyjne państwo świata. Od momentu powstania rankingu do roku 2014 lokował się w pierwszej trójce najbardziej dysfunkcyjnych państw świata. Od wspomnianego 2014 roku zajmuje naprzemiennie 4. lub 5. lokatę. Warto jednak nadmienić, że bardzo niska ocena Sudanu wynika nie z jego sytuacji gospodarczej czy stopy życiowej mieszkańców, która jest najlepsza w regionie państw Sahelu. Na pozy-

³⁵ *The Failed States Index 2005*, Fund for Peace, <http://ffp.statesindex.org/rankings-2005-sortable> (dostęp z: 2017-09-14).

³⁶ *Failed/Fragile States Index 2005 – 2017*, Fund for Peace, <http://fundforpeace.org/fsi/data/> (dostęp z: 2017-09-30).

cję Chartumu mają wpływ kwestie polityczne (konflikty zbrojne, łamanie praw człowieka, oskarżenie o wspieranie terroryzmu). Chartum w przeciągu ostatnich 10 lat był zaangażowany w konflikt zewnętrzny z Czadem (2005–2008) oraz konflikty wewnętrzne – z prowincjami południowymi (obecnie Sudan Południowy) oraz konflikt w Darfurze.

Tabela 4. Mauretania w rankingach FSI w latach 2006–2017

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
41	45	47	46	39	42	38	31	28	26	28	28

Źródło: *Failed/Fragile States Index 2006–2017*.

Tabela 5. Mali w rankingach FSI w latach 2006–2017

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
81	90	89	83	78	76	79	38	36	30	29	31

Źródło: *Failed/Fragile States Index 2006–2017*.

Tabela 6. Niger w rankingach FSI w latach 2006–2017

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
44	32	22	23	19	15	18	18	19	19	19	20

Źródło: *Failed/Fragile States Index 2006–2017*.

Tabela 7. Czad w rankingach FSI w latach 2006–2017

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
6	5	4	4	2	2	4	5	6	6	7	8

Źródło: *Failed/Fragile States Index 2006–2017*.

Tabela 8. Sudan w rankingach FSI w latach 2006–2017

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	1	2	3	3	3	3	3	5	4	4	5

Źródło: *Failed/Fragile States Index 2006–2017*.

By nie rysować tylko czarnego obrazu państw Sahelu należy także zauważyć postęp we współpracy regionalnej i wysiłki państw

zmierzające do złagodzenia skutków kryzysów humanitarnych. W ciągu ostatnich dziesięciu lat państwa Sahelu nawiedziły trzy duże kłęski suszy, co zagroziło bezpieczeństwu żywnościowemu kilku milionów mieszkańców. Tradycyjne metody reagowania na kryzys w postaci apeli ONZ do państw członkowskich organizacji o dostarczanie pomocy, zwykle były mocno spóźnione, ponadto, pomoc ta nierzadko dystrybuowana była w chaotyczny sposób. W styczniu 2015 roku, tuż po kolejnej kłęsce suszy, jaka dotknęła Mauretanię, Niger i Senegal, państwa te otrzymały wsparcie finansowe w wysokości 26 mln dolarów od państw Unii Afrykańskiej w ramach programu Afrykańskiego Funduszu Reagowania Kryzysowego (*African Risk Capacity – ARC*). Mauretania użyła tych funduszy do czasowej dystrybucji żywności na obszarach w największym stopniu dotkniętych suszą. Władze Nigru wykorzystały pieniądze na dotacje dla farmerów, by mogli podźwignąć swe gospodarstwa, które ucierpiały w wyniku suszy, zaś Senegal przeznaczył środki na odtworzenie pogłowia bydła dla hodowców³⁷.

Podsumowując, region Sahelu jest uważany za jeden z najbardziej niestabilnych obszarów politycznych w Afryce i na świecie. Państwa regionu cechują się jednym z największych współczynników niedorozwoju społecznego, słabości instytucjonalnej państwa i ubóstwa ekonomicznego, o czym świadczą wysokie miejsca w rankingu państw dysfunkcyjnych (*Fragile States Index*) i najniższe miejsca w rankingu rozwoju społecznego (*Human Development Index*). Ponadto państwa te charakteryzują się dużą powierzchnią i małą gęstością zaludnienia, co ma wpływ na brak wystarczającej kontroli nad granicami i łatwością przenoszenia się kryzysów z państw ościennych. Duże terytorialnie państwa

³⁷ *African Risk Capacity, Vision and Mission*, <http://www.africanriskcapacity.org/2016/10/29/vision-and-mission/> (dostęp z: 2017-01-28); G. Levenson Koehane, S. Madsbjerg, *The Innovative Finance Revolution*, op. cit., s. 165.

o małej gęstości zaludnienia są trudne do administrowania i obrony, gdyż zapewnienie bezpieczeństwa, zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego, jest w tych warunkach wyzwaniem i państwa takie są zagrożone rozpadem lub podziałem (co stało się np. udziałem Sudanu w 2011 czy Mali w 2012 roku). Ponadto państwa te charakteryzują się trudnymi warunkami klimatycznymi, co powoduje, że są nawiedzane cyklicznie przez klęski suszy skutkujące zagrożeniem głodem wielomilionowej populacji. Kryzysy humanitarne jeszcze w większym stopniu są pogłębiane przez niewydolność państwa. Państwa Sahelu są jednym z najbardziej zagrożonych terroryzmem i ekstremizmem religijnym obszarów Afryki. Mimo iż w ostatnich dwóch latach sytuacja wewnętrzna tych państw uległa nieznacznej poprawie, niektórzy obserwatorzy uważają, że w perspektywie kilku lat może dojść w państwach tego regionu do poważnych kryzysów wewnętrznych.

Bibliografia

- 2015 UNHCR country operations profile – Chad, <http://www.unhcr.org/pages/49e45c226.html> (dostęp z: 2016-01-15).
- African Risk Capacity, *Vision and Mission*, <http://www.africanriskcapacity.org/2016/10/29/vision-and-mission/> (dostęp z: 2017-01-28).
- Chazbijewicz S., *Geografia bezpieczeństwa* [w:] A. Żukowski, M. Harliński, W. T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyn 2015.
- Cohen S.B., *Geopolitics. The Geography of International Relations*, London 2015.
- Collier P., *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*, Oxford 2008.
- Corruption Perceptions Index 2016, http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table (dostęp z: 2017-02-06).

- de Leeuw P.N., Reid R., *Impact of human activities and livestock on the African environment: an attempt to partition the pressure*, FAO, <http://www.fao.org/wairdocs/ilri/x5462e/x5462e06.htm> (dostęp z: 2016-01-16).
- Diamond J., *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed?*, New York 2005.
- Failed/Fragile States Index 2005 – 2017*, Fund for Peace, <http://fundforpeace.org/fsi/data/> (dostęp z: 2017-09-14)
- Global Peace Index 2017*, <http://visionofhumanity.org/indexes/global-peace-index/> (dostęp z: 2017-09-30).
- Human Development Index 2015*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (dostęp z: 2017-06-05)
- Human Development Index 2015*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf (dostęp z: 2016-12-21).
- Keenan J., *The Dark Sahara. America's War on Terror in Africa*, London 2009.
- Keenan J., *Border trouble. Algeria's border closure impedes the Sahel's development, with promoting trafficking and radicalisation*, „New African”, March 2017, No. 570.
- Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza*, http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/2002/59/543.pdf#zoom=90 (dostęp z: 2015-01-08).
- Lach Z., Łaszczuk A., *Geografia bezpieczeństwa*, Warszawa 2004.
- Lake Chad: almost gone*, UNEP, <http://www.unep.org/dewa/vitalwater/article116.html> (dostęp z: 2016-01-15).
- Levenson Keohane G., Madsbjerg S., *The Innovative Finance Revolution*, „Foreign Affairs” 2016, July/August, s. 161-170.
- Lizak W., *Problemy bezpieczeństwa Afryki* [w:] R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.
- MacKellar L., Wörgötter A., Wörz J., *Economic Development Problems of Landlocked Countries*, Wien Institute for Advanced Studies, January 2000.
- Makoye K., *Tanzania Struggles to End Clashes Between Farmers and Herders*, Inter Press Service, 16.01.2014, <http://www.ipsnews.com>

- net/2014/01/tanzania-finds-hard-stop-farmers-herders-fighting-resources/ (dostęp z: 2016-01-16).
- Mo Ibrahim Index of African Governance, <http://mo.ibrahim.foundation/iiag/data-portal/> (dostęp z: 2016-09-17).
- Otok S., *Geografia polityczna*, Warszawa 2006.
- Pawełek-Mendez J., *Biała księga obrony i bezpieczeństwa Francji 2013: państwo peryferyjnej Europy jednym z biegunów światowego porządku*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr III, tom 27, 2013, s. 71-102.
- Philo C., *Security of geography/geography of security*, Boundary Crossings Essay, „Transactions of the Institute of British Geographers”, January 2012, Vol. 37, s. 1–7.
- Sachs J.D., *The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time*, New York 2005.
- Seddon D., Sumberg J., *Conflict between Farmers and Herders in Africa. Analysis*, Department for International Development, <http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/R6618a.pdf> (dostęp z: 2016-01-16).
- Siollun M., *Cattle rustling, the new conflict*, „New African”, June 2016, No. 562.
- Sow M., *Figure of the week: The shrinking Lake Chad [w:] Africa in Focus*, Brookings Institution, 9.02.2017, <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2017/02/09/figure-of-the-week-the-shrinking-lake-chad/> (dostęp z: 2017-03-20).
- The problem of landlocked countries*, The Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade (GFP), <http://www.gfptt.org/node/44> (dostęp z: 2016-01-15).
- The World Factbook CIA*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (28.09.2017)
- Trans-Sahara Counterterrorism Initiative (TSCTI)*, <http://www.global-security.org/military/ops/tscti.htm> (dostęp z: 2010-12-19).
- U.S. European Command Statement Following President Bush's Remarks Addressing Global Posture*, United States European Command, 16.08.2004, <http://www.eucom.mil/english/FullStory.asp?art=282> (dostęp z: 2010-10-20).

Żukowski A., *Pogranicza w Afryce Subsaharyjskiej. Regiony współpracy czy konfliktów?* [w:] *Przestrzeń i granice we współczesnej Afryce*, „Forum Politologiczne”, 2010, t. 10.

The Sahel states – “a shatterbelt” in Sub-Saharan Africa

Abstract

The Sahel region is considered one of the most unstable political areas in Africa and in the world. It is featured by one of the highest rates of social underdevelopment, institutional weakness, and economic poverty, as evidenced by the Sahel states ranking high in the *Fragile States Index* and low in the *Human Development Index*. In addition, these countries are characterized by large areas and low population density, which has an effect on the lack of sufficient control over the borders and the ease with which the crises from neighboring states can be transmitted. Large territorially and low populated countries are difficult to govern and defend, in these conditions providing, both external and internal, security is a challenge, in consequence such states are threatened by disintegration or division (for example, the case of Sudan in 2011 or Mali in 2012). Furthermore, the Sahel states with their severe climatic conditions, which cause cyclical droughts, are endangered by hunger that can affect a multi-million population. Humanitarian crises are further deepened by state dysfunctionality phenomenon. The states of the region are one of the most threatened with terrorism and religious extremism in Africa. Many observers believe that in the next few years we may see a serious internal crises in the countries of the Sahel region, resulting in an outbreak of armed conflicts.

Keywords: Africa, state dysfunctionality, Sahel